

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.01>

УДК 343.98

В. М. Шевчук,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8058-3071>,
e-mail: Shevchuk_viktor@ukr.net

Інноваційні засади криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності: проблеми формування концепції

Досліджено теоретико-методологічне підґрунтя концепції інноваційних засад криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності. Визначено основні завдання, перспективи впровадження й подальші напрями досліджень цієї концепції. Обґрунтовано, що інноваційні засади криміналістичного забезпечення діяльності органів правопорядку необхідно розглядати, з одного боку, як створення умов для ефективного застосування нових криміналістичних знань і засобів (техніко-, тактико-, методико-криміналістичних), а з іншого — як специфічний вид інноваційної криміналістичної діяльності, здійснюваної з метою оптимізації, підвищення ефективності та якості процесу розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду.

Ключові слова: інновації у криміналістиці, інноваційні засади криміналістичного забезпечення, інноваційні напрями розвитку криміналістики, криміналістична інноватика, концепція інноваційного криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності.

Постановка наукової проблеми. У сучасних умовах одним із пріоритетних завдань і напрямів криміналістики є дослідження та розроблення криміналістичних інновацій, що має доволі багато прихованих, невикористаних резервів та перспективних практичних можливостей, здатних оптимізувати діяльність органів правопорядку. Для ефективного вирішення завдань, що постають перед нею, криміналістика здійснює активну інноваційну діяльність, успішно розробляючи, запроваджуючи й застосовуючи новітні інформаційні технології, різноманітні інтелектуальні системи, нанотехнології (зокрема, створює та впроваджує у практику інноваційні криміналістичні продукти, використання яких спрямовано передусім на

оптимізацію правозастосовної діяльності). Ми вважаємо, що для посилення інноваційної сутності та розвитку криміналістики, практичної цінності наукових розробок необхідно враховувати у дослідженнях цієї проблематики один із її законів, а саме закон прискорення темпів розвитку криміналістики під впливом науково-технічного прогресу¹.

У сучасних умовах реформування органів правопорядку в Україні вже доволі гостро (поряд з організаційними проблемами) постала потреба активізувати розроблення й запровадження криміналістичних інновацій у правозастосовну діяльність. Зокрема, оновити систему науково-технічних засобів для виявлення, вилучення, фіксування та попереднього дослідження доказів, енергійніше застосовувати новітні криміналістичні засоби й інноваційні технології, розробити нові тактичні прийоми, операції та рекомендації щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій і криміналістичних методик розслідування².

Станом на сьогодні криміналістикою та правозастосовною практикою накопичено, систематизовано й узагальнено доволі багатий емпіричний матеріал, який є відправним для створення окремої теорії — криміналістичної інноватики³, актуальність побудови якої не викликає жодних сумнівів. Положення криміналістичної інноватики утворюють насамперед систему знань, що характеризує предметно-практичний і інформаційно-пізнавальний бік слідчої судової, експертної й інших видів діяльності. Як і криміналістика загалом, криміналістична інноватика має прикладний характер, оскільки є науковим підґрунтям для розроблення й застосування інноваційних криміналістичних засобів кримінального провадження, судового розгляду, різних видів судочинства та юридичної практики (слідчої, судової, експертної, прокурорської, адвокатської, нотаріальної та ін.) з метою їх оптимізації, підвищення ефективності та результативності. У зв'язку із цим особливої актуальності набуває потреба у розробленні концепції

¹ Іщенко А. В., Ієрусалимов І. О., Удовенко Ж. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посіб. Київ, 2007. С. 133 ; Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця, 2017. С. 139 ; Жижина М. В. Инновационное развитие криминалистики на современном этапе. *Lex Russica (Научные труды МГЮА)*. 2012. № 1. С. 117 ; Shevchuk V. M. Methodological Problems of the Conceptual Framework Development for Innovation Studies in Forensic Science. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. 27 (2). С. 170—183. DOI: <https://doi.org/10.36074/30.10.2020.v2.20> (дата звернення: 23.02.2021) та ін.

² Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія. ; ред.: В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель. Харків, 2017. С. 22.

³ Shevchuk V. Criminalistic innovation: modern problems of formation and prospects for research. *Perspectives of world science and education : abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference* (22—24.04.2020). Osaka, Japan. 2020. Pp. 158—168.

інноваційного забезпечення діяльності органів правопорядку як перспективного напрямку досліджень у сучасній криміналістичній доктрині.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Наукове підґрунтя дослідження склали праці вчених-криміналістів, присвячені розробленню проблем інноваційного забезпечення діяльності органів правопорядку й інноваційних напрямів розвитку криміналістичної науки та розгляду окремих її дискусійних питань, пов'язаних із проблемами формування криміналістичної інноватики: Т. В. Авер'янової, Г. К. Авдєєвої, Н. І. Долженко, М. В. Жижині, В. А. Журавля, В. О. Коновалової, І. І. Когутича, М. В. Салтевського, Д. К. Таряника, Н. Б. Нечаєвої, Ю. В. Черноус, В. Ю. Шепітька та ін.¹ Водночас у сучасних реаліях у цій царині знань існує низка дискусійних проблем стосовно дослідження інноваційних засад криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності та проблем запровадження їх положень і рекомендацій у практику слідчої, судової та експертної діяльності. Окремого поглибленого вивчення, аналізу й подальшого наукового опрацювання потребують методологічні проблеми розроблення та формування концепції інноваційних засад криміналістичного забезпечення діяльності органів правопорядку, які досі досліджено недостатньо.

Вивчення й аналіз криміналістичної літератури свідчить про те, що в криміналістиці нині відсутні спеціальні дослідження проблем розроблення та формування інноваційних засад криміналістичного забезпечення діяльності органів правопорядку. Варто зазначити, що лише в окремих працях і лише як про постановку проблеми науковці зауважують про необхідність дослідити окремі питання діяльнісного підходу згаданої

¹ Аверьянова Т. В. Инновации в криминалистике и судебной экспертизе. *Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы борьбы с преступностью* : мат-лы Всерос. науч.-практ. конф. Орёл, 2015. С. 11—16 ; Берназ П. В. Инновации — основа криминалистичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 4. С. 50 ; Долженко Н. И., Таряник Д. К. Инновации в криминалистическом обеспечении раскрытия и расследования преступлений: некоторые проблемы внедрения и пути их решения. *Научный альманах*. 2017. № 5-1 (31). С. 274 ; Жижина М. В. Инновации в криминалистике и судебной экспертизе. *Судебная экспертиза: российский и международный опыт* : сб. Междунар. науч.-практ. конф. (Волгоград, 23—24.05.2012). Волгоград, 2012. С. 22—27 ; Нечаева Н. Б. Инновации в криминалистике. *Ленинградский юридический журнал*. 2013. № 2 (32). С. 158 ; Сокол В. Ю. Инновационная деятельность как объект криминалистических исследований. *«Черные дыры» в Российском Законодательстве* : юрид. журн. Москва, 2008. № 1. С. 388—389 ; Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр. / Віктор Шевчук ; [упоряд. Н. А. Чмутова]. Харків, 2020. С. 859—899 ; Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків, 2011. Вип. 21. С. 44—45 та ін.

проблематики (П. В. Берназ, О. Х. Волинський, В. Ю. Сокол та ін.)¹. Крім того, простежуються тенденції значного відставання теоретичних розробок від практики застосування криміналістичних інновацій у правозастосовній діяльності органів кримінальної юстиції. Ці й інші обставини зумовлюють актуальність і своєчасність дослідження розглядуваної проблематики та активізації подальшого наукового розроблення цих питань.

Метою статті є дослідження методологічних засад інноваційних засад криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності та проблем запровадження їх положень і рекомендацій у практику слідчої, судової й експертної діяльності. Ставиться за мету сформулювати поняття інноваційних засад криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності, окреслити та розглянути найбільш перспективні напрями досліджень цієї проблематики.

Викладення основного матеріалу дослідження. Останнім часом доктринальні підходи до визначення сучасного розуміння криміналістичних інновацій зазнали істотних змін². Певними новаторськими підходами можна вважати пропозиції застосовувати у таких дослідженнях діяльнісний підхід і розглядати інновації у криміналістиці в широкому розумінні як інноваційну діяльність. Так, зокрема, як зазначає В. Ю. Сокол, будь-який новий метод, новий прийом, новий засіб, нова методика та ін., розроблені криміналістикою для потреб практики, можна розглядати з позицій інноватики — як криміналістичне нововведення. З моменту прийняття до поширення це нововведення стає інновацією. **Інновація** — це результат інноваційної діяльності, доведений до стадії практичного використання цього нововведення. Відповідно, розроблення криміналістичного нововведення без його впровадження та поширення не має корисного ефекту, а лише створює передумови для його подальшої реалізації на практиці. Процес запровадження нововведення пов'язаний з певного роду діяльністю — інноваційною³. Тому, на думку науковця, вирішення криміналістикою завдання наукового забезпечення впровадження розроблених нею рекомендацій передбачає виокремлення й усебічне вивчення в предметі криміналістики доволі самостійної, однорідної групи закономірностей, що характеризують застосування на практиці розроблених криміналістикою методів, прийомів і засобів оптимізації боротьби зі злочинністю — закономірностей криміналістичної інноваційної діяльності⁴.

¹ Волинський А. Ф. Инновационная сущность криминалистического обеспечения расследования преступлений. *Вестник криминалистики*. Москва, 2011. № 3 (39). С. 26—29 ; Сокол В. Ю. Научно-исследовательские проблемы криминалистики. *Общество и право* : науч.-практ. журн. Краснодар, 2008. № 1 (19). С. 218—220 та ін.

² Shevchuk V. Modern problems of formation and prospects for researching the concept of criminalistic innovation. *Tendances scientifiques de la recherche fondamentale et appliquée* : collection de papiers scientifiques «ЛОГОΣ» avec des matériaux (Vol. 2), 30 octobre, 2020. Strasbourg, République française. Pp. 67—72.

³ Сокол В. Ю. Инновационная деятельность как объект ...

⁴ Там же.

Досліджуючи окремі проблеми криміналістичних інновацій у правозастосовній діяльності, у криміналістичній літературі ¹ акцентовано увагу на інноваційній сутності такої діяльності, основних напрямках та особливостях запровадження й застосування інноваційних криміналістичних продуктів на практиці в сучасних умовах. Так, О. Х. Волинський зазначає особливу роль інноваційної діяльності у криміналістичному забезпеченні розслідування кримінальних правопорушень. У зв'язку із цим, на нашу думку, слушним є зауваження науковця, що в таких реаліях криміналістика має активізувати свою прогностичну функцію та науково-методично забезпечити процес кримінального провадження криміналістичними рекомендаціями щодо ефективного застосування даних інноваційних технологій у досудовому розслідуванні. Лише за умови комплексного підходу й у такій єдності та взаємозв'язку завдань максимально повно можна забезпечити планування та реалізацію інноваційного процесу, який передбачає впровадження, поширення й застосування інновацій ². До того ж важливо зауважити, що без інноваційних технологій і засобів вирішення організаційних, правових, науково-технічних проблем розроблення та впровадження в практику криміналістичних методів, засобів і рекомендацій забезпечення діяльності органів правопорядку не відповідатиме вимогам *ефективності* ³.

Як слушно зазначає науковець, *інновації є складовою криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень*, і в структурі останнього особливого значення набувають нові сучасні криміналістичні знання й уміння. Вочевидь, вони не виникають самі по собі: такі знання та вміння формуються у процесі певної діяльності. Водночас формування й розроблення нових криміналістичних знань передує власне криміналістичному забезпеченню. Крім того, реалізація таких знань і вмінь у діяльності із розслідування кримінальних правопорушень та попередження ним, а також *«визначення їх змісту (цілі, завдання, форми), зважаючи на свої щоденні потреби»* [Тут і далі переклад з російської наш.— Прим. авт.] є похідним від криміналістичного забезпечення. Проте, проблема набагато складніша за своїм змістом і структурою, принаймні, з погляду розв'язуваних завдань. У своїй основі всі завдання криміналістики тісно пов'язані

¹ Волинський А. Ф. Инновационная деятельность в криминалистическом обеспечении расследования преступлений. *Вестник Владимирского юридического института*. Владимир, 2001. № 3 (20). С. 77—79 ; Сокол В. Ю. Указ. соч. ; Романюк Д. А. Электронный контроль работы следователя как инновационный подход криминалистического обеспечения расследования преступлений. *Криминалистическое обеспечение расследования преступлений: проблемы, перспективы и инновации* : мат-лы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 45-лет. каф. криминалистики БГУ (Минск, 12—13.10.2017). Минск, 2017. С. 93—96 та ін.

² Волинський А. Ф. Еще раз о криминалистическом обеспечении и инновациях (письмо ответственному редактору по поводу «Заметок на полях»). *Вестник криминалистики*. Москва, 2012. Вып. 1 (41). С. 25—27.

³ Его же. Инновационная сущность криминалистического обеспечения . . .

з інноваційною складовою криміналістичного забезпечення, впровадженям нових сучасних досягнень науки й техніки у практику розслідування кримінальних правопорушень¹.

Аналізуючи та поглиблюючи досліджувані проблеми, В. Ю. Шепітько зазначає, що необхідність впровадження інновацій у діяльність слідчого обумовлена об'єктивними причинами та низкою негативних явищ. Передусім, це зміни у структурі самої злочинності, оскільки виникнення нових способів і методів злочинної діяльності впливає на появу сучасного типу злочинця, який використовує новітню техніку, сучасні засоби, високі технології. Це зумовлює потребу в суттєвих змінах і потребу практики в криміналістичному забезпеченні правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю². Крім того, така необхідність зумовлена також низкою інших негативних чинників, серед яких найбільш суттєвими є: вирішення значної кількості складних мисленневих завдань у доволі стислі терміни (дефіцит часу); недостатність наявних технічних і тактичних засобів здійснення діяльності; складнощі у взаємодії зі спеціалістами та співробітниками оперативних підрозділів; брак інформації про розслідувану подію; відсутність надійних джерел здобуття інформації; протидія розслідуванню з боку зацікавлених осіб. Запровадження інновацій *сприяє оптимізації розслідування й запобігає слідчим помилкам (зменшує їхню кількість)*³.

Певний науковий інтерес у контексті досліджуваної проблеми викликають наукові підходи М. В. Жижиної, яка зазначає, що одним з основних завдань науки криміналістики є створення й застосування відповідних засобів, прийомів і методів розкриття та розслідування злочинів, встановлення істинних обставин справи. Для ефективної протидії загрозам злочинності сучасна криміналістика, інтегруючи й синтезуючи в собі останні досягнення науки та техніки, здійснює найактивнішу *інноваційну діяльність*: успішно розробляє, впроваджує й застосовує новітні інформаційні та наукомісткі технології, різного роду інтелектуальні системи, нанотехнології та ін. У дослідженнях цієї проблематики необхідно обов'язково враховувати інноваційний характер розвитку криміналістики на сучасному етапі й один з її законів — прискорення темпів розвитку криміналістики

¹ Вольнский А. Ф. Инновационная деятельность в криминалистическом обеспечении ...

² Шепітько В. Ю. Инновации в криминалистике и следственной деятельности. *Проблемы управления органами расследования преступлений в связи изменением уголовно-процессуального законодательства* : матер. межвуз. науч.-практ. конф. В 2 ч. Ч. 2. Москва, 2007. С. 45.

³ Его же. Проблемы разработки, внедрения и использования инноваций в следственной деятельности. *Использование современных информационных технологий в правоохранительной деятельности и региональные проблемы информационной безопасности* : сб. мат-лов междунар. науч.-практ. конф. Калининград, 2006. Вып. VII. Ч. 1. С. 126.

під впливом науково-технічного прогресу¹. На думку автора, можна виокремити три основні напрями інноваційного розвитку криміналістики: 1) використання принципово нових матеріалів, розроблення та впровадження нових технологій і рішень (ця тенденція характерна здебільшого для розвитку криміналістичних експертних досліджень); 2) впровадження й використання різного роду інноваційних технологій у тактику провадження слідчих (розшукових) дій; 3) впровадження в діяльність правоохоронних органів сучасних інформаційних технологій і їх активне застосування. Виокремлені напрями інноваційного розвитку жодною мірою не вичерпують можливості застосування інноваційних засобів і технологій у криміналістиці. Розроблення та впровадження криміналістичних інноваційних продуктів ведеться також «за іншими напрямками криміналістичного забезпечення досудового слідства й судочинства»². Як бачимо, ідеться про інноваційну складову криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового розслідування та суду.

Отже, інноваційна діяльність у структурі криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень є невід'ємною складовою криміналістичного забезпечення, основне завдання якого полягає в оптимізації діяльності органів кримінальної юстиції у протидії злочинності за рахунок впровадження сучасних досягнень науково-технічного прогресу. У зв'язку з цим особливо актуально постають питання *розроблення інноваційних засад криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень*.

Варто зауважити, що проблематика інноваційних засад техніко-криміналістичного забезпечення³ знайшла своє відображення у працях науковців-криміналістів⁴, тому ми вважаємо, що на такі наукові розробки можна зважати в подальших дослідженнях означеної проблематики.

¹ Жижина М. В. *Инновационное развитие криминалистики ...*

² Там же.

³ Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. *Знач. твір.* 260 с.; Іщенко А. В., Ієрусалимов І. О., Удовенко Ж. В. *Знач. твір.* 160 с.; Капустіна М. В. *Криміналістичне забезпечення досудового розслідування: поняття та ознаки. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків, 2014. Вип. 14. С. 71—79; Черноус Ю. М. *Знач. твір.* 492 с.; Шевчук В. М. *Методологічні проблеми формування понятійного апарату криміналістичної інноватики. Вісник Національної академії правових наук України.* Харків, 2020. Т. 27. № 2. С. 170—183. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(2\).2020.170-183](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(2).2020.170-183) (дата звернення: 23.02.2021); Його ж. *Інноваційні напрямки розвитку криміналістики. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : мат-ли міжнар. «круглого столу» (Харків, 12.12.2019). Харків, 2019. С. 142—147 та ін.

⁴ Його ж. *Інноваційні засади криміналістичного забезпечення діяльності органів правопорядку: постановка проблеми. Paradigmatic view on the concept of world science* : Collection of scientific papers «ЛОГОС» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 2), August 21, 2020. Toronto, Canada: European Scientific Platform. P. 139—144. DOI: <https://doi.org/10.36074/21.08.2020.v2.51> (дата звернення: 23.02.2021).

Сутність інноваційних засад техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції у криміналістичній літературі визначено як систему підвищення її якості, що містить розроблення теоретичного підґрунтя й термінологічного апарату, алгоритму інноваційної діяльності та конкретних новітніх техніко-криміналістичні засобів на основі сучасних інформаційних технологій¹. Підвищення якості техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції здійснюється шляхом розроблення конкретних дієздатних інновацій, їх апробація та впровадження у практичну діяльність правозастосовних органів. Забезпечення якості техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції здійснюється за допомогою раціональної організації науково-дослідної роботи з використанням інформаційних технологій і залучення кваліфікованих фахівців для розроблення інновацій та надання науково-практичних рекомендацій для їх використання в практичній діяльності правозастосовних органів².

Досліджуючи роль і призначення криміналістичних інновацій у протидії злочинності, П. В. Берназ слушно зазначає, що інновації є основою криміналістичного забезпечення діяльності із розслідування кримінальних правопорушень, а в сучасних умовах ці питання набувають особливої актуальності, тому їх можна визначати як пріоритетний напрям криміналістичних досліджень. Тож у реаліях сьогодення перед криміналістикою та кожним із її розділів повсякчас постають важливі теоретико-методологічні проблеми, спрямовані на вивчення й урахування сучасних інноваційних досягнень науки та техніки, впливу науково-технічного прогресу на розвиток і формування сучасних криміналістичних знань, їх ефективне застосування у протидії злочинності й забезпеченні інноваційними криміналістичними рекомендаціями нагальних потреб слідчої, судової та експертної практики. Традиційно в криміналістиці виокремлюють три напрями виявлення, розроблення та запровадження інновацій — техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний і забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів³. Ми вважаємо, що в інноваційному плані найбільш активно розвивається техніко-криміналістичний напрям, проте, у дослідженні цієї проблематики досі залишається багато дискусійних і невирішених питань, що потребують спеціального вивчення й розв'язання. Водночас усі напрями наукових розробок (техніко-, тактико-, методико-криміналістичні)

¹ Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Проблеми розроблення інноваційних засад техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків, 2014. Вип. 27. С. 156—165.

² Їх же. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення ... С. 13.

³ Берназ П. В. Знач. твір. С. 50 ; Шевчук В. М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 234—246 та ін.

потребують подальших фундаментальних і прикладних криміналістичних досліджень, що забезпечить інноваційну сутність криміналістики та перспективи її розвитку.

Зважаючи на викладене, можна дійти наведених далі висновків.

По-перше, сутність інноваційних засад криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності слід розглядати як: 1) діяльність зі створення умов для ефективного застосування нових криміналістичних знань і засобів (техніко-, тактико-, методико-криміналістичних) та постійної готовності органів досудового розслідування вирішувати криміналістичні завдання із застосуванням інноваційних криміналістичних продуктів; 2) специфічний вид інноваційної криміналістичної діяльності, здійснюваний з метою оптимізації, підвищення ефективності та якості розслідування, судового розгляду й запобігання злочинам. Ми вважаємо, що такий комплексний і системний підхід створює методологічне підґрунтя та зумовлює потребу в розробленні й формуванні *концепції окремої теорії інноваційного забезпечення криміналістичної діяльності* як пріоритетного напрямку досліджень у сучасній криміналістичній науці.

По-друге, інноваційні засади криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності необхідно також розглядати у вигляді системи зі створення, запровадження й використання інновацій на практиці, що спрямована на оптимізацію такої практики та формування умов для постійної готовності суб'єктів розслідування, судового розгляду й правозастосовної діяльності до застосування інноваційних засобів криміналістики, призначених для вирішення криміналістичних завдань і практичної реалізації цих умов та засобів. Тут ідеться про систему заходів із розроблення, запровадження й використання інноваційних криміналістичних засобів, методів, технологій, метою застосування яких є оптимізація, підвищення якості й ефективності виявлення, розслідування та профілактики кримінальних правопорушень і правозастосовної практики загалом.

По-третє, як убачається, усі наведені вище точки зору щодо інноваційних засад криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності об'єднує те, що вони стосуються питань використання інноваційних криміналістичних засобів у процесі виявлення, розслідування та профілактики кримінальних правопорушень. Водночас, на нашу думку, варто зазначити, що криміналістичними інноваціями послуговуються не лише у досудовому розслідуванні, а й у судовому провадженні та інших сферах діяльності¹. Це пов'язано з більш активним впровадженням інноваційних криміналістичних засобів (як спеціально розроблених, так і пристосованих

¹ Когутич І. І. Тенденції пристосування криміналістичних знань у здійсненні судочинства. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 57. С. 338; Шевчук В. М. Інновації у криміналістичній техніці: сучасні можливості й проблеми застосування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. Одеса, 2020. № 43. С. 146—151 та ін.

для потреб криміналістики) не тільки у слідчу діяльність, а й в судову, експертну, правозастосовну діяльність і в інші сфери повсякденного життя. Як приклад можна навести застосування в сучасних телекомунікаційних засобах і системах захисту приміщень сканерів відбитків пальців, поліграфа під час прийому на роботу, різноманітної техніки (зокрема, криміналістичної) для здійснення підприємницької діяльності тощо. Проте, одним з перших та основних напрямів техніко-криміналістичного забезпечення все ж була й залишається правозастосовна діяльність ¹.

Враховуючи це, можемо дійти висновку про розширення можливостей використання інновацій у криміналістичному забезпеченні у сферах правозастосування, не пов'язаних винятково із розслідуванням і профілактикою кримінальних правопорушень. Ідеться про значне розширення меж інноваційного криміналістичного забезпечення, тому можна говорити про *інноваційні засади криміналістичного забезпечення у різних сферах правозастосування*. Підтвердженням цього можуть стати численні дослідження науковцями-криміналістами теоретико-прикладних проблем застосування досягнень криміналістики у судовому розгляді, кримінальному й цивільному судочинстві, адміністративному провадженні, прокурорській, адвокатській і нотаріальній діяльності ² та ін.

З огляду на викладене, інноваційні засади криміналістичного забезпечення необхідно застосовувати щодо певних суб'єктів. Зокрема, одним із напрямів правозастосування є діяльність органів кримінальної юстиції. Вирішальне значення для з'ясування сутності інноваційної діяльності у кримінальному провадженні має не тільки їх різновид, зміст та обсяг, а й суб'єкт, який їх застосовує. Розвиваючи цю думку, зазначимо, що суб'єктивний бік інноваційних засад криміналістичного забезпечення також виявляється у визначенні суб'єкта, діяльність якого супроводжується застосуванням інноваційних засобів криміналістики. Тож можемо говорити про інноваційні засади криміналістичного забезпечення діяльності як поліції, так і решти органів, що належать до системи кримінальної юстиції, зокрема суду.

До того ж сьогодні актуальною є постановка проблеми і необхідність розроблення інноваційних засад криміналістичного забезпечення діяльності новотвореного Бюро економічної безпеки України. Як відомо, для

¹ Перлін С. Поняття і види техніко-криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 221—226.

² Ароцкер Л. Е. Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1965. 38 с. ; Козьяков І. Теоретичні основи криміналістичного забезпечення процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2. С. 60—71 ; Рубис А. С. Основы теории криминалистического обеспечения деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : монография. Минск, 2006. 416 с. ; Пінчук Н. І. Теоретичні та правові питання і практика криміналістичного забезпечення діяльності нотаріату : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 21 с.

впровадження дієвої реформи у протидії кримінальним загрозам у сфері економічної безпеки в Україні, оптимізації системи кримінальної юстиції й усунення дублювання функцій правоохоронних органів на початку 2021 р. створено Бюро економічної безпеки України — центральний орган виконавчої влади, на який покладено завдання з протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави, і виконання правоохоронної, аналітичної, економічної, інформаційної й інших функцій (ст. 1 Закону «Про Бюро економічної безпеки України») ¹.

Успішне та результативне забезпечення діяльності Бюро економічної безпеки України передбачає застосування комплексного підходу до вирішення завдань, покладених на нього. Серед них особливого значення набуває активне використання всіх можливих видів і форм забезпечення діяльності Бюро: організаційного; соціального та грошового; фінансового та матеріально-технічного; кадрового; психологічного; інформаційно-аналітичного; науково-методичного; правового; криміналістичного.

Отже, у реаліях сьогодення одним із пріоритетних завдань криміналістики стає розроблення інноваційних засад криміналістичного забезпечення діяльності Бюро економічної безпеки України, яке має нині доволі багато перспективних практичних можливостей, здатних оптимізувати свою діяльність. Як убачається, комплексне вирішення цієї проблеми передбачає врахування у криміналістиці трьох напрямів такої діяльності — техніко-криміналістичного, тактико-криміналістичного та забезпечення формування й удосконалення криміналістичної методики розслідування економічних кримінальних правопорушень ².

Враховуючи це, ми вважаємо доцільним виокремлювати інновації у криміналістичному забезпечення діяльності органів правопорядку як загалом, так і окремих суб'єктів. Відповідно до суб'єктів, діяльність яких потребує криміналістичного забезпечення, можна виокремити такі рівні: 1) криміналістичне забезпечення правозастосовної діяльності загалом; 2) криміналістичне забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції; 3) криміналістичне забезпечення діяльності окремих відомств та органів (органів системи МВС України, Служби безпеки України, органів прокуратури, Бюро економічної безпеки України тощо); 4) криміналістичне забезпечення діяльності окремих суб'єктів (слідчих, детективів, аналітиків, працівників оперативних підрозділів, експертів). Зі свого боку, за сферою реалізації виокремленню підлягають такі рівні криміналістичного забезпечення: 1) здійснення

¹ Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20> (дата звернення: 23.02.2021).

² Шепітько В. Ю. Завдання криміналістики в умовах глобальних загроз та еволюційних перетворень злочинності. *Криміналістика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика* : мат-ли наук.-практ. конф. Міжнар. конгресу криміналістів (Одеса, 13—15.09.2018) : у 2 т. Т. 1. Одеса, 2018. С. 14—26.

судочинства за галузями (кримінального провадження, адміністративного, цивільного, арбітражного, господарського судочинства); 2) окремих стадій і проваджень у кримінальному процесі (досудового розслідування й судового провадження); 3) розслідування окремих видів злочинів як складова криміналістичного забезпечення досудового розслідування; 4) проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тобто допомога спеціалістів і взаємодія з оперативно-розшуковими підрозділами.

Викладене дає змогу стверджувати, що інноваційні засади криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності є доволі широким, комплексним поняттям, яке, з одного боку, містить сукупність інноваційних криміналістичних засобів і прийомів їх застосування, діяльність певних суб'єктів зі створення належних умов для ефективного використання цих засобів у правозастосовній практиці, а з іншого — систему наукових положень, що вивчають закономірності інноваційної криміналістичної діяльності, результати якої спрямовані на вирішення практичних завдань із застосування інноваційних криміналістичних продуктів у діяльності органів правопорядку.

Отже, *інноваційні засади криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності* — це система заходів зі створення, впровадження та використання інноваційних криміналістичних продуктів у правозастосовній практиці, яка містить розроблення теоретичного підґрунтя й термінологічного апарату, алгоритму інноваційної діяльності для вирішення практичних завдань та ефективного функціонування різновидів інноваційних криміналістичних засобів, методів і технологій, метою застосування яких є оптимізація, підвищення якості й результативності правозастосовної діяльності.

Висновки. З огляду на викладене, можна дійти висновку, що проблеми розроблення та формування інноваційних засад криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності у сучасних умовах є одним із найважливіших завдань криміналістики. При цьому, на нашу думку, сутність інноваційних засад криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності варто розглядати, з одного боку, як діяльність зі створення умов для ефективного застосування нових криміналістичних знань і засобів (техніко-, тактико-, методико-криміналістичних) та постійної готовності органів досудового розслідування вирішувати криміналістичні завдання із застосуванням інноваційних криміналістичних продуктів, а з іншого, як специфічний вид інноваційної криміналістичної діяльності, здійснюваний з метою оптимізації, підвищення ефективності та якості процесу розслідування кримінальних правопорушень, судового розгляду і правозастосування загалом.

Розроблення цієї проблематики є доволі актуальним як у теоретичному, так і в практичному сенсі. У криміналістичній доктрині та практиці протидії злочинності проблеми створення, впровадження й застосування інновацій у практичну діяльність органів правопорядку, кримінальної юстиції, суду завжди були й залишаються пріоритетними завданнями криміналістики. Водночас у сучасних реаліях у цій царині знань існує низка дискусійних

проблем щодо дослідження інноваційних засад криміналістичного забезпечення діяльності органів правопорядку та проблем запровадження їх положень і рекомендацій у практику слідчої, судової й експертної діяльності. У зв'язку із цим окремого поглибленого вивчення, критичного аналізу та подальшого наукового опрацювання потребують теоретико-методологічні проблеми розроблення й формування концепції інноваційних засад криміналістичного забезпечення діяльності органів правопорядку як одного з доволі нових наукових напрямів у криміналістичній науці, що формується в сучасних умовах.

References

- Averianova, T. V. (2015). *Innovatsii v kriminalistike i sudebnoi ehkspertize. Ugolovno-protsessualnye i kriminalisticheskie problemy borby s prestupnostiu* : mat-ly Vseros. nauch.-prakt. konf. Orel [in Russian].
- Arotsker, L. E. (1965). *Kriminalisticheskie metody v sudebnom razbiratelstve ugovolnykh del* : avtoref. dis. ... d-ra iurid. nauk. Moskva [in Russian].
- Bernaz, P. V. (2015). Innovatsii — osnova kryminalistychnoho zabezpechennia diialnosti z rozsliduvannia zlochyniv. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 4 [in Ukrainian].
- Chornous, Yu. M. (2017). *Kryminalistychno zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv* : monohraf. Vinnytsia [in Ukrainian].
- Dolzhenko, N. I., Tarianik, D. K. (2017). Innovatsii v kriminalisticheskom obespechenii raskrytiia i rassledovaniia prestuplenii: nekotorye problemy vnedreniia i puti ikh resheniia. *Nauchnyi almanakh*. № 5-1 (31) [in Russian].
- Ishchenko, A. V., Iierusalymov, I. O., Udovenko, Zh. V. (2007). *Teoriia i praktyka kryminalistychnoho zabezpechennia protsesu dokazuvannia v rozsliduvanni zlochyniv* : navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Kapustina, M. V. (2014). Kryminalistychno zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia: poniattia ta oznaky. *Teoriia ta praktyka sudovoї ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. nauk. pr. Kharkiv. Vyp. 14 [in Ukrainian].
- Kohutych, I. I. (2013). Tendentsii prystosuvannia kryminalistychnykh znan u zdiisnenni sudochynstva. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Seriiia yurydychna. Vyp. 57 [in Ukrainian].
- Koziakov, I. (2014). Teoretychni osnovy kryminalistychnoho zabezpechennia protsesualnogo kerivnytstva prokurorom dosudovym rozsliduvanniam. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 2 [in Ukrainian].
- Nechaeva, N. B. (2013). Innovatsii v kriminalistike. *Leningradskii iuridicheskii zhurnal*. № 2 (32) [in Russian].
- Perlin, S. (2020). Poniattia i vydy tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia pravozas-tosovnoi diialnosti. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 1 [in Ukrainian].
- Pinchuk, N. I. (2008). *Teoretychni ta pravovi pytannia i praktyka kryminalistychnoho zabezpechennia diialnosti notariatu* : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* : Zakon Ukrainy vid 28.01.2021 r. № 1150-IX (zi zmin. ta dopov.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20> (data zvernennia: 23.02.2021) [in Ukrainian].

- Romaniuk, D. A. (2017). Ehlektronnyi kontrol raboty sledovatelya kak innovatsionnyi podkhod kriminalisticheskogo obespecheniia rassledovaniia prestuplenii. *Kriminalisticheskoe obespechenie rassledovaniia prestuplenii: problemy, perspektivy i innovatsii* : mat-ly Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., posviashch. 45-let. kaf. kriminalistiki BGU (Minsk, 12—13.10.2017). Minsk [in Russian].
- Rubis, A. S. (2006). *Osnovy teorii kriminalisticheskogo obespecheniia deiatelnosti prokurora v sfere borby s prestupnostiu* : monograf. Minsk [in Russian].
- Sokol, V. IU. (2008). Innovatsionnaia deiatelnost kak obiekt kriminalisticheskikh issledovaniy. «*Chernye dyrY*» v *Rossiiskom Zakonodatelstve*. № 1 [in Russian].
- Sokol, V. Iu. (2008). Naukovedcheskie problemy kriminalistiki. *Obshchestvo i pravo*. № 1 (19) [in Russian].
- Shepitko, V. Iu. (2007). Innovatsii v kriminalistike i sledstvennoi deiatelnosti. *Problemy upravleniia organami rassledovaniia prestuplenii v sviazi izmeneniem ugovorno-protsessualnogo zakonodatelstva* : mater. mezhdvuz. nauch.-prakt. konf. V 2 ch. CH. 2. Moskva [in Russian].
- Shepitko, V. Iu. (2006). Problemy razrabotki, vnedreniia i ispolzovaniia innovatsii v sledstvennoi deiatelnosti. *Ispolzovanie sovremennykh informatsionnykh tekhnologii v pravookhranitelnoi deiatelnosti i regionalnye problemy informatsionnoi bezopasnosti* : sb. mat-lov mezhdunar. nauch.-prakt. konf. Kaliningrad. Vyp. VII. Ch. 1 [in Russian].
- Shepitko, V. Yu. (2018). Zavdannia kryminalistyky v umovakh hlobalnykh zahroz ta evoliutsiinykh peretvoren zlochynnosti. *Krymynalystyka y sudebnaia ekspertyza: nauka, obuchenye, praktyka* : mat-ly nauk.-prakt. konf. Mizhnar. konhresu kryminalistiv (Odesa, 13—15.09.2018) : u 2 t. T. 1. Odesa [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Avdieieva, H. K. (2017). *Innovatsiini zasady tekhniko-kryminalistichnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv kryminalnoi yustytysii* : monohraf. ; red.: V. Yu. Shepitko, V. A. Zhuravel. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Avdieieva, H. K. (2014). Problemy rozroblennia innovatsiinykh zasad tekhniko-kryminalistichnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv kryminalnoi yustytysii. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*: zb. nauk. pr. Kharkiv. Vyp. 27 [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. (2020). Criminalistic innovation: modern problems of formation and prospects for research. *Perspectives of world science and education* : abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference (22—24.04.2020). Osaka, Japan. Pp. 158—168.
- Shevchuk, V. M. (2020). Methodological Problems of the Conceptual Framework Development for Innovation Studies in Forensic Science. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 27 (2). DOI: <https://doi.org/10.36074/30.10.2020.v2.20> (data zvernennia: 23.02.2021) [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. (2020). Modern problems of formation and prospects for researching the concept of criminalistic innovation. *Tendances scientifiques de la recherche fondamentale et appliquée* : collection de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ» avec des matériaux (Vol. 2), 30 octobre, 2020. Strasbourg, République française. Pp. 67—72.
- Shevchuk, V. M. (2020). Innovatsii u kryminalistychnii tekhnitsi: suchasni mozhlyvosti y problemy zastosuvannia. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Seriiia «Iurysprudentsiia». Odesa. № 43 [in Ukrainian].

- Shevchuk, V. M. (2020). Innovatsiini zasady kryminalistychnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv pravoporiadku: postanovka problemy. *Paradigmatic view on the concept of world science* : Collection of scientific papers «ΛΟΗΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 2), August 21, 2020. Toronto, Canada: European Scientific Platform. DOI: <https://doi.org/10.36074/21.08.2020.v2.51> (data zvernennia: 23.02.2021) [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2019). Innovatsiini napriamky rozvytku kryminalistyky. *Innovatsiini metody ta tsyfrovii tekhnologii v kryminalistytsi, sudovii ekspertyzi ta yurydychnii praktytsi* : mat-ly mizhnar. «kruhloho stolu» (Kharkiv, 12.12.2019). Kharkiv [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2020). *Kryminalistyka: tradytsii, novatsii, perspektyvy* : dobirka nauk. pr. / Viktor Shevchuk ; [uporiad. N. A. Chmutova]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A., Avdieieva, H. K. (2011). Innovatsiiv v kryminalistytsi ta ikh vprovadzhenia v diialnist orhaniv dosudovoho slidstva. *Pytannia boroty zi zlochynnistiu* : zb. nauk. pr. Kharkiv. Vyp. 21 [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2020). Metodolohichni problemy formuvannia poniatiinoho aparatu kryminalistychnoi innovatyky. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. Kharkiv. Т . 27. № 2. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnal-su.27\(2\).2020.170-183](https://doi.org/10.37635/jnal-su.27(2).2020.170-183) (data zvernennia: 23.02.2021) [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2019). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku kryminalistyky: aktualni problemy sohodennia. *Problemy zakonnosti*. Vyp. 146 [in Ukrainian].
- Volynskii, A. F. (2012). Eshche raz o kriminalisticheskom obespechenii i innovatsiakh (pismo otvetstvennomu redaktoru po povodu «Zametok na poliaKH»). *Vestnik kriminalistiki*. Moskva. Vyp. 1 (41) [in Russian].
- Volynskii, A. F. (2001). Innovatsionnaia deiatelnost v kriminalisticheskom obespechenii rassledovaniia prestuplenii. *Vestnik Vladimirskego iuridicheskogo instituta*. Vladimir. № 3 (20) [in Russian].
- Volynskii, A. F. (2011). Innovatsionnaia sushchnost kriminalisticheskogo obespecheniia rassledovaniia prestuplenii. *Vestnik kriminalistiki*. № 3 (39) [in Russian].
- Zhizhina, M. V. (2012). Innovatsii v kriminalistike i sudebnoi ehkspertize. *Sudebnaia ehkspertiza: rossiiskii i mezhdunarodnyi opyt* : sb. Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (Volgograd, 23—24.05.2012). Volgograd [in Russian].
- Zhizhina, M. V. (2012). Innovatsionnoe razvitie kriminalistiki na sovremennom ehtape. *Lex Russica (Nauchnye trudy MGIUA)*. № 1 [in Russian].

В. М. Шевчук

**Инновационные основы криминалистического обеспечения
правоприменительной деятельности:
проблемы формирования концепции**

Исследованы всё ещё недостаточно изученные теоретико-методологические принципы разработки и формирования концепции инновационных основ криминалистического обеспечения правоприменительной деятельности. Определены основные задачи, перспективы внедрения и дальнейшие направления исследований этой концепции. Обосновано, что инновационные основы криминалистического обеспечения деятельности органов правопорядка необходимо рассматривать, с одной стороны, как создание условий для эффективного применения новых криминалистических

знаний и средств (техничко-, тактико-, методико-криминалистических), а с другой — как специфический вид инновационной криминалистической деятельности, осуществляемой с целью оптимизации, повышения эффективности и качества процесса расследования уголовных правонарушений, судебного рассмотрения и правоприменения вообще.

Очерчены возможности и перспективы значительного расширения границ криминалистического обеспечения, позволяющие говорить об инновационных основах криминалистического обеспечения в различных сферах правоприменения (в частности, в досудебном расследовании и судебном рассмотрении; в уголовном и гражданском судопроизводстве; административном производстве; в прокурорской, адвокатской и нотариальной деятельности и пр.). Отмечено, что инновации в криминалистическом обеспечении деятельности органов правопорядка целесообразно выделять как в целом, так и по отдельным субъектам. В отношении субъектов, деятельность которых нуждается в криминалистическом обеспечении, выделены определённые уровни и направления такой деятельности. Обоснованы новые научные подходы к решению исследуемых дискуссионных вопросов и определены перспективные направления их исследования.

Ключевые слова: инновации в криминалистике, инновационные основы криминалистического обеспечения, инновационные направления развития криминалистики, криминалистическая инноватика, концепция инновационного криминалистического обеспечения правоприменительной деятельности.

V. Shevchuk

Innovative principles of forensic support of law enforcement activity: issues of concept formation

Theoretical and methodological principles of development and formation of concept of innovative bases of forensic support of law enforcement activity are still insufficiently studied. The main tasks, prospects of implementation and further directions of research of this concept are defined. It is substantiated that innovative bases of forensic support of law enforcement activities should be considered, on the one hand, as creating conditions for effective application of new forensic knowledge and means (technical, tactical, methodological and forensic ones), on the other hand, as a specific type of innovative forensic activity, carried out in order to optimize, improve efficiency and quality of the process of investigation of criminal offenses, hearings and law enforcement in general.

Possibilities and prospects for a significant expansion of boundaries of forensic support, outlining the innovative foundations of forensic support in various areas of law enforcement (in particular, in pre-trial investigation and hearings; in criminal and civil proceedings; administrative proceedings; in prosecutors, lawyers and notaries). It is noted that innovations in forensic support of law enforcement agencies should be identified both as a whole and

by individual entities. With regard to the subjects whose activities need forensic support, certain levels and directions of such activities are identified. New scientific approaches to the solution of the researched discussion questions are substantiated and perspective directions of their research are defined.

Keywords: *innovations in criminalistics, innovative bases of forensic support, innovative directions of development of criminalistics, forensic innovation, concept of innovative forensic support of law enforcement activity.*

Надійшла до редколегії 01.04.2021 р.

Шевчук В. М. Інноваційні засади криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності: проблеми формування концепції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2021. Вип. 23. С. 7—23. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.01>.